

đuvladinih mješovitih odbora za zaštitu nacionalnih manjina s posebnim naglaskom na Međuvladin mješoviti odbor za zaštitu nacionalnih manjina između Republike Hrvatske i Republike Srbije“, str. 133-155; Silvija Čurak – „Bačke riči“, str. 211-216; Mislav Matišić – „Pokušaji odcjepljenja Petrovaradina od Novog Sada 1935. i 1940. godine“, str. 277-292; Dražen Skenderović – „Lajčo Budanović i njegova skrb za novouspostavljenu Bačku apostolsku administraturu (1923. – 1941.)“, str. 293-304; Luka Šešo – „Etnološka i folkloristička rukopisna građa iz Srijema i Bačke u Odsjeku za etnologiju HAZU“, str. 325-348). S osobitim ponosom istaknut ćemo i to kako su gotovo svi zastupljeni autori u *Zborniku* bili suradnici Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata u prvih 10 godina rada, što je snažna potvrda kako opravdanosti tako i ispravnosti njihova djelovanja u području znanosti u području kulture Hrvata u Vojvodini.

Na koncu ćemo ustvrditi sljedeće: povijest naklade znanstvenih publikacija u području kulture vojvođanskih Hrvata neće se mjeriti, naravno, objavom ovoga *Zbornika*, no zacijelo će biti, zbog kvalitete priloga, to jest broja, vrste i heterogenosti tema o kojima se pisalo, važna postaja u znanstvenim nastojanjima kako onih koje postoje u Hrvatskoj tako još više i onih koje postoje među vojvođanskim Hrvatima. Također, zbog opsega i kvalitete objavljenog sadržaja u 19 radnji teško da će itko tko se bavi pitanjem Hrvata u Vojvodini – bilo iz vizura njihove povijesti bilo iz rakursa konstelacija u sadašnjosti, moći ovaj *Zbornik* mimoići. Ukoliko se tako što i dogodi, bit će to u znanstvenom smislu nekorektno i upisat će se u, sada već na

žalost, debelu knjigu prešućivanja hrvatskih znanstvenih prinosa u Srbiji, napose u onim sadržajima u diskursima koji se odnose na identitetske prijepore pripadnosti Bunjevaca hrvatskome naroda.

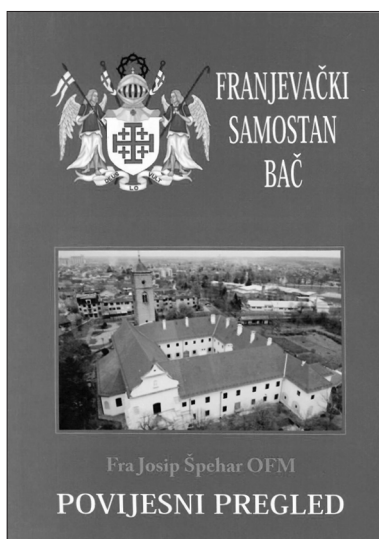
Tomislav Žigmanov

Josip Špehar, *Franjevački samostan Bač : povijesni pregled*. II. prošireno izdanje, Franjevački samostan sv. Marije u Baču, Bač, 2020., 64 str.

Bačka je najjužniji dio uzanog međurječja Dunava i Tise, koje se na sjever prostire do granica nekadašnje Bačko-bodroške županije – crta Baja-Jankovac-Kelebija-Martonoš. Do 1918. dijelila je manje-više jednaku sudbinu gore spomenute šire geografske cjeline, kojoj pripada. Istina, uslijed svog *isturenog* položaja, okrenutog k jugu, bila je zapluskivana utjecajima iz tog pravca, koji su uključivali ne samo periodične posjete orijentalnih trgovaca, nego i trajna naseljavanja cijelih rodova pa čak i sela, zaselaka i gradova s brdovitog Balkana. To je u konačnici i odredilo njezinu konačnu političku pripadnost. Međutim, sve do raspada Austro-Ugarske nalazila se u cijelosti unutar jedne veće cjeline. U srednjem vijeku to je bila Ugarska, u ranoj modernoj povijesti Osmansko carstvo, a od posljednjeg desetljeća 17. st. do 1918. – Habsburška Monarhija, koja je prošla kroz različite metamorfoze, od apsolutističke monarhije, gdje su „oblastnim“ saborima, pa i ugarskom, uskraćivana prava, pa do federalistički ustrojene monarhije utemeljene na povijesnom aktu poznatom pod imenom Austrougarska nagodba.

Svi gospodari počevši od ugarskih srednjovjekovnih kraljeva, preko

„privremenih“ okupatora Osmanlija i Habsburgovaca, do mađarskih neoliberala postnagodbene epohe, nastojali su dati Bačkoj željeni izgled. U srednjem vijeku i novom vijeku daleko više napora je posvećeno izgradnji gospodarskih potencijala ove regije. Drugim riječima, vlastodršci su nastojali da regija iznutra bude jaka i funkcionalna, dok na vanjske elemente (jezičnu i etničku šarolikost) nisu gledali kao nešto što može predstavljati problem ma u kom smislu. Posljedično, Bačka je dobila multietnički i multikulturalni izgled, koji je zadržala do dana danas i nakon valova antimanjinske histerije i politike u 20. stoljeću. Naprotiv, političko-pravna praksa srednjovjekovne Ugarske, te novovjekovnih carstava – Osmanskog i Habsburškog, pokazuju da su i za takve situacije postojala zakonska rješenja, koja nisu uključivala nasilne metode (asimilaciju i genocid). Ideja o nacionalno homogenoj teritoriji, koju nastanjuje jedna politička nacija, u ovom slučaju mađarska, porodila se u vrelim glavama mađarskih liberala Kossuthove epohe. Međutim, tek pred ulazak u suvremeno doba dobila je svoju toliko željenu povijesnu šansu za realizaciju. Činjeni su brojni pokušaji, kako u okvirima zakona, tako i izvan njih, da se ostvari tipičan nacionalističko-imperijalistički san o nacionalno-kulturno homogenizaciji prostora, kojemu je sama geografija odredila karakter. Ekonomska i socijalna pitanja su pritom ne samo gubljena iz vida, nego i tendenciozno stavljana *ad acta*. Da to nije rješenje, koje vodi unutarnjem snaženju zemlje, pokazali su prvi pravi izazovi, koji su grubo trgnuli Ugarsku iz njenog romantičarsko-nacionalnog drijemeža. Prvi svjetski rat je nakon kratkotrajne i prividne konsolidacije prilika doveo Ugarsku u tako

neizbježnu situaciju da se zarad svog opstanka morala odreći 2/3 svog povijesnog teritorija – slučaj možda nezabilježen u povijesti Jugoistočne Europe. Šansa za ispravljanje nagomilanih „povijesnih anomalija“, tj. više od 150 godina provedenih pod prevlašću osmanske Porte, više od 250 godina pod Habsburzima i 20 pod zemljama nasljednicama ukazala se Mađarskoj tek kada je Adolf Hitler srušio Versailleski sustav. Fašistički vlastodršci su reinkorporacijom teritorija Bačke matičnoj domovini pokušali dati svojoj vlasti legitimitet. Međutim, o njenom pravom karakteru govorila je povećana prisutnost vojnih postrojbi, koje su u svom zanosu i histeriji činile brojne zločine nad zatečenim stanovništvom. Na koncu se i ovaj pokušaj da se Bačkoj da željeni izgled završio krahom, koji umalo nije koštao Mađarsku novih teritorijalnih koncesija. Od daljnjeg komadanja njezinog teritorija spasila ju je samo nova politika prvog čovjeka komunističkog lagersa Josipa Staljina.

Lekcije, o kojima uči povijest, čini se, da ne usvajaju svi njezini ljubitelji.

O tome živo svjedoči knjiga o. Josipa Špehara, gvardijana franjevačkog samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije u Baču. Zapravo, možda ne postoji bolja ilustracija za *irratio* od slučaja Bača. I nakon brojnih povijesnih i arheoloških studija prostor za fantazije kao da se ne sužava. Za neprijatelje znanstvene istine nijedna činjenica nije vrijedna odricanja suštine njihovog postojanja – *irratio*. Ovaj psihološko-socijalni fenomen naravno nije usamljen, ali je svoju najbolju ilustraciju, kada je riječ o Bačkoj, možda upravo našao u Baču, koji je od svojih početaka pripadao zapadnom kršćanstvu (kasnije Katoličkoj Crkvi), a tek u novije vrijeme, u posljednjih 30 godina dobio svoje *novo ruho*. Možda nijedan objekt u Bačkoj nije predmet tolikih krivo postavljenih teorija i iracionalnih reakcija kao Franjevački samostan, koji je svakako jedna od najstarijih arhitektonskih cjelina u ovom dijelu Srbije. Upravo u starini ovog objekta leži i odgovor na pitanje zašto se *irratio* konstanto manifestira, iako je znanost „sporna pitanja“ davno deplasirala. Kao što piramide svjedoče da kulturu u Egipat nisu donijeli nomadi s Arapskog poluotoka, nego da je ona postojala mnogo stoljeća prije njih, tako su i ruševine starog Bača i mjesni franjevački samostan na neki način presjek, slika Bačke u prošlosti.

Povijesni izvori nikad nisu u potpunosti očuvani. Međutim, i u njihovoj oskudici mogu se izvući neki krupni i nesporni zaključci. Povijest Bačke stoji u tijesnoj vezi s crkvama i samostanima, koji su postojali i postoje na njenom tlu. Suštinski, ona i jest, ako se govori o samim počecima, više crkvena, nego politička povijest, jer se sačuvani srednjovjekovni izvori uglavnom odnose na

poslove crkve, tek tu i tamo bacaju svjetlost na pravno-imovinske prilike svjetovnih feudalnih gospodara. Kalačko-bačka nadbiskupija, koja je, kako samo ime govori, obuhvaćala i prostor Bačke, zauzima dominantno mjesto u povijesti ovog područja, barem u prvih nekoliko stoljeća svojega postojanja, od 11. do početka 16. stoljeća. Samo na teritoriju grada Subotice, kulturnog centra vojvođanskih Hrvata, nalazi se nekoliko toponima koji svjedoče o postojanju relativno guste mreže crkava: Veresegyház (Verušić), Pálegyház (Palić) i Sebestyénegyház (Šebešić). Takvih naselja, koja su nastala oko nekog crkvenog objekta, ima i u drugim krajevima Bačke. Neke od njih je identificirao i katalogizirao subotički povjesničar István Iványi, a neki pak čekaju da ih se otkrije. Možda najznačajniji od njih je Apatin, koji po svemu sudeći čuva uspomenu na prisutnost nekog crkvenog reda. Na temelju tih podataka se može s puno prava zaključiti da zaslugu za naseljavanje Bačke ima u prvom redu Katolička Crkva, koju su na ovom prostoru predstavljali Kalačko-bačka nadbiskupija i franjevačke redodržave sv. Ivana Kapistranskog (nastalog od Franjevačke provincije Bosne Srebrene) i Presvetog Spasitelja. Svaka od ovih crkvenih organizacija dala je doprinos oblikovanju demografske slike Bačke, kakvu ljudi današnjice poznaju. Primjerice, bosanski franjevci su po tradiciji, koju djelomično potvrđuju i povijesni izvorni, doveli ondje Hrvate iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije, čiji potomci i dan danas postoje i ispovijedaju vjeru svojih otaca. Potvrda za to nalazi se upravo u starom Baču, koji i nakon nekoliko stoljeća zanemarivanja i dalje svjedoči o svojoj slavnoj povijesnoj ulozi.

Ovo su povijesne činjenice koje su manje-više svima prihvatljive. Postoji, istina u publicistici, ali nažalost i u znatnosti, struja koja Bunjevce i Šokce vidi kao katoličke Srbe, a demografske zasluge franjevacu u Bačkoj drukčije tumače kao prozelitizaciju usporedivu s pojavama vjerskog konvertitstva u Dalmaciji tijekom 17. i 18. stoljeća. Međutim, ona nije uspjela razraditi svoje postavke, jer ni najbujnija mašta nije mogle nadomjestiti odsustvo dokaza željene slike iz prošlosti. Srednjovjekovna povijest Bačke je samo djelomično poznata. Posebice nije jasna slika o prvim nekoliko stoljeća do 1000. Međutim, bolja slika o stoljećima poslije 1000. godine je sva u znaku nastojanja Katoličke Crkve oko konsolidacije vjerskih i ekonomskih prilika, izuzimajući prisutnost tankog sloja Srba i drugih pravoslavnih elemenata na koncu povijesne epohe (16. st.). Tek za vrijeme osmanske prevlasti u Podunavlju pravoslavni se element proširuje sve do Komorana na sjeveru, stojeći na raspolaganju kako carigradskoj Porti, tako i bečkom Dvoru. Međutim, mnoge pojedinosti o tom razdoblju nisu poznate, jer je i onaj mali broj poznatih izvora s terena pisan širim masama nerazumljivim jezikom – arapskim pismom i turskim jezikom. Uostalom, slika Bačke, kakva god da je bila u 16. stoljeću, svakako se morala izmijeniti na prijelazu u 17. stoljeće, kada je veliki broj mjesnih Srba napustio svoja ognjišta i odselio u današnju Slovačku. Jesu li se vratili, teško je ustvrditi u odsustvu dokaza – matricularnih zapisa. U isto vrijeme, vijesti o katoličkim zajednicama u Bačkoj postaju sve intenzivnije, što može ukazivati na smjenu populacije, ali bez jačih dokaza teško je išta zasigurno tvrditi. U svakom

slučaju, nesporna je činjenica da je dolaskom franjevačkih misionara u Bačkoj djelomično upotpunjena rupa u poznavanju prilika u ovom području, jer osim vatikanskih dokumenata drugih iscrpnih izvještaja s terena nema. Turski teferi ne pružaju tako detaljnu sliku o kršćanima pod Turcima. Oni predstavljaju samo sumaran popis ubirane pristojbe, koji može svjedočiti o naseljenosti regije, rjeđe o njezinoj etničkoj i vjerskoj strukturi. Uostalom, od analiziranih tefera uglavnom se svi odnose na 17. stoljeće. Osim što su odagnali mrak, koji je u Rimu i Zapadnoj Europi vladao o prilikama u okupiranoj Ugarskoj, franjevci su na neki način uspostavili prekinuti kontinuitet s praksama Katoličke Crkve iz predmohačke epohe. Naravno, uvjeti okupacije su pružali daleko manje prostora za intenzivniji i širi rad.

Imajući u vidu da je Katolička Crkva u središtu svih povijesnih zbivanja, kako svjetovnih tako i duhovnih, postaje jasno da je istraživanje crkvenih centara *conditio sine qua non* razumijevanja prilika u srednjovjekovnoj, osmanskoj i habsburškoj Bačkoj. Povijesne važnosti Crkve u stvaranju slikovitog pejzaža bačkih gradova i sela su svjesni i sami svećenici, kako petrovci, tako redovnički. Primjerice, gvardijan subotičkog samostana u svim svojim nastupima ističe kako je upravo crkva na čijem je čelu onaj nukleus iz kojega se razvila suvremena Subotica, multinacionalna, multikulturalna. Naravno, kako samostani i župe nisu istraživački centri, a njihovi poglavari znanstvenici, tako je potpuno za očekivati da povijesni podaci, koji iz njih izlaze, budu filtrirani, takoreći servirani javnosti na žličicu. Istina, do sada je napisano nekoliko monografija i zbor-

nika o važnijim crkvenim središtima. Po vrijednosti se izdvajaju prinosi Ivana Evetovića (rasuti po periodici i znanstvenim zbornicima) te Ante Sekulića (*Drevni Bač, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, obje monografije objavljene 1978.) i Paškala Cvekana (*Subotički franjevački samostan i crkva*, 1977.; *Franjevci u Baču*, 1985.). Međutim, prostor za istraživanje nije time iscrpljen, jer je preostalo mnogo izvora, koji nisu analizirani, a osim toga za neke je utvrđeno da su i pogrešno protumačeni. Nažalost, ne dijele svi jednaki žar za utvrđivanjem punog značenja uloge Crkve u ukupnom povijesnom razvoju Bačke, o čemu najbolje svjedoči zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Subotici 3. listopada 2017. – 300. obljetnica osnutka franjevačke rezidencije u Subotici : zbornik radova sa znanstvenog skupa, 3. listopada 2017. Samo nekolicina radnji objavljenih ondje dotiče se teme – uloge franjevaca na prijelazu iz osmanske u habsburšku epohu. Većina ih potpuno izlazi iz okvira Bačke i tematizira aktualne izazove s kojima se susreću vjernici u postmodernističkom društvu. Tako je nažalost propuštena šansa da jedno važno vjersko ali i kulturno žarištu dobije potpuniju sliku o svojoj prošlosti. *Summa summarum*, zbornik jedva prikriva jasno uočljivu tendencioznost, koja se također može okarakterizirati kao *irratio*. Ovaj *irratio* je doduše motiviran nešto dobrotnijim namjerama, nego one, koje su očitovane u slučaju Bača.

Ako slika o franjevačkom samostanu u Subotici ostaje i kraj obilja „novih podataka“ nejasna, jer se iz nje osnovne činjenice o Subotici, koje čak ni István Iványi nije prešućivao, ne vide, a to je da Hrvati stoje iza ekonomskog i kulturnog

napretka samostana kao njegova jedina pastva u ranoj povijesti Subotice, to se ne može reći za sliku koju o. Josip Špehar donosi o svom samostanu u Baču. O. Špehar je prisutan u Baču nekoliko desetljeća. Bujica neistina koja se slila preko razvalina komunističkih brana 1990-ih primorale su ga da se lati pera radi istine. Plod tih njegovih nastojanja su knjižice koje se lako čitaju i čiji sadržaj se lako pamti. Pregledne i jasne, potpuno odgovaraju namjeni, zbog koje su nastale. Njihova pojava u javnosti treba radovati svakog ljubitelja istine. One, doduše, nisu nastale u kabinetima sveučilišta ili uredima istraživačkih centara, ali to im ne oduzima vrijednost. Nastale su, takoreći, *in situ*, što im daje dodatnu vrijednost. One mogu poslužiti i kao turistički vodiči kroz stari Bač, iako nisu naklonjene ideji prešućivanja istine zarad zadobivanja uvijek nepouzdanih simpatija kod širih masa. Naprotiv, sve knjižice o. Špehara, zaključno s djelom *Franjevački samostan Bač: Povijesni pregled* u 14 poglavlja (skupa s „Uvodom“) stoje u potpunosti u službi pastve, ne izdajući ni jednoga trenutka njegove autentične interese. Drugim riječima, šokački Hrvati, koje znanost i publicistika ne prestaju prosvjetljivati i uznemiravati „istinama“ o njihovom podrijetlu, na stranicama Špeharove knjižice naći će, ako ne sve povijesne podatke, koji se tiču vlastitog zavičaja i vlastite prošlosti, ali barem preglednu sliku, koji mogu nositi sa sobom, gdje god ih put nanese, što je privilegij koji nema svako mjesto u Srbiji.

Lokalna povijest na prvi se pogled doima kao jednostavni izazov, za koji nije potrebno prevaliti veliku razdaljinu. Međutim, upravo ona iziskuje najveće napore, koji uključuju kretanje u prosto-

ru. Izvori za ranu povijest manjih cjelina kao gradova, sela, zaselaka itd. se najčešće ni na nalaze *in situ*, nego u udaljenim centrima (primjerice u Rimu). To je slučaj s ranim razdobljima srpske povijesti, pa čak i s onim stoljećima koja vremenski korespondiraju s humanizmom, renesansom i barokom u Hrvatskom primorju. Težinu tog izazova o. Špehar je zasigurno sam osjetio. Daleko lakši i zahvalniji posao jest sastavljati kristološka predavanja za vjernike, koja se mogu primijeniti ma u kom kutu svijeta, gdje ima katolika. Katoličkim vjernicima je svakako mnogo bliži Isus kao univerzalni objekt štovanja, nego jedan samostan, pa bio to i samostan koji je ključan za opstanak kršćanstva na nekom prostoru. Čovjek je po prirodi zaboravno biće vođeno više emocijama (*irratio*), nego razumom (*ratio*). Nestajali su bestraga i mnogo veći kršćanski centri bez da je itko ostavio zapis o njima. Možda najslikovitiji primjer su sjevernoafrički gradovi predislamske epohe. Jedan od njih Hipon (Hippo) dao je sv. Augustina, pisca najbriljantnijih traktata svoga vremena. Cijeli svijet zna za Augustinove misli, a samo istraživači rimske toponimije znaju gdje je Hipon i kakvu je ulogu imao u prošlosti prije i poslije sv. Augustina. Stoljeća sustavnog zatiranja kršćanstva u sjevernoj Africi učinila su svoje. Vjerojatno bi slična sudbina zadesila druge kršćanske centre, sada sjedišta biskupija i nadbiskupija, da je povijest bila manje naklonjena kršćanima, kakav je slučaj primjerice s istočnim kršćanskim centrima.

Povijest nije bila naklonjena Baču, što se može zaključiti iz knjižice o. Špehara. Općenito, cijela Ugarska kao izrazito ravničarska zemlja bila je ranjiva na vanjske upade, ali i unutarnje nemire.

Držati tako veliki prostor na okupu i pod kontrolom predstavljao je izazov. Sustav fortifikacija (uključujući i utvrđene samostane, kakav je bio sam Bač) samo djelomično su mogli odgovoriti potrebama ugarskih vlastodržaca, jer je očito nedostajalo suštinsko vezivo koje bi povezalo tako veliki prostor u jednu cjelinu – ljudstvo. Doseljavanje velikog broja balkanskog elementa je opet samo djelomično i nakratko nadomjestilo problem depopulacije velikog prostora Ugarske, jer se pokazalo da konačan cilj migracija nije Ugarska, nego siguran prostor, što Ugarska u 16. stoljeću nije bila. Identičan problem su zatekli i Osmanlije po rušenju Ugarskog kraljevstva. I oni su ga pokušali riješiti poticanjem migracija iz pasivnih krajeva. Međutim, i kraj toga, Budimski pašaluk je ostao relativno slabo naseljeno i nerazvijeno područje, a njegovo funkcioniranje je iziskivalo velike žrtve i napore. Nakon propasti osmanskog pohoda na Beč 1683. za svega nekoliko godina propala je i cjelokupna osmanska uprava u Ugarskoj. Granice između Habsburške Ugarske i Osmanskog carstva uspostavljene nakon Bečkog rata su se uz nekoliko odstupanja uglavnom podudarale sa stanjem iz vremena prije Mohača 1526. Osim Banata, sjeverne Bosne, jugoistočnog Srijema pod vlast ugarskih kraljeva iz dinastije Habsburg našla su se sva područja, kojima su vladali njihovi prethodnici Arpadovci i Anžuvinci. Nasuprot Osmanlijama, Habsburzi se nisu zadovoljili sa zatečenim stanjem, niti očekivali čudo od njega. Naprotiv, pokazali su daleko više razumijevanja i poduzimljivosti za nutarnja pitanja. Uspjeh njihovih osvajačkih pohoda zapravo leži upravo u uspješnoj kolonizaciji velikog

prostranstva, koje su Osmanlije držale s malobrojnima snagama. Mase i mase Nijemaca, Mađara, Slovaka, Rusina i drugih elemenata naselilo je prostor, koji je u osmansko vrijeme imao divlji izgled. Ishod ovih napora jest pitomi izgled Bačke, Banata i Srijema, koji skupa čine jednu od žitnica Europe. Kolonizacija je naravno imala svoju cijenu. Dio troškova su snosili, paradoksalno, čuvari kršćanstva iz vremena krize – franjevci. Od franjevačkog samostana u Baču 1766. oduzeto je nekoliko stotina jutara, koja su podijeljena Nijemcima kolonistima. Ista zemlja će, ironično, biti oduzeta od Nijemaca 1944. – 1945. i dodijeljena srpskim kolonistima iz pasivnih krajeva.

Mnogo je čimbenika, o kojima ovisi održivost jedne kulture na jednom prostoru. Ako je bački samostan doista, kako neki smatraju, bio izvorno pravoslavno-bizantski kulturno-vjerski centar nekakve *isturene* grčko-srpske zajednice, koja je prethodila čak i katolicitetu, onda se treba zapitati zašto nije sačuvano više podataka koji govore o tome, izuzimajući nekolicinu dvosmislenih i tendenciozno analiziranih literarnih zapisa. Teorije o vatikanskoj uroti ne mogu biti nikako odgovor na upadljivo odsustvo ne samo izvora pravoslavne provenijencije, nego i same prakse bilježenja, kroničarenja u Srba srednjeg stoljeća. To je zapazio također i o. Špehar, koji na par mjesta moli one koji drukčije misle od njega neka iznesu svoje izvore i tako obogate diskusiju o pripadnosti Bača u najstarije vrijeme. Međutim, njegove „sugovornike“ principijelnost očito ni najmanje ne zanima. Za njih je povijest ne znanost o istini, nego nešto slično sudskoj parnici, gdje svaki odvjetnik ima podjednaku šansu za uspjeh. Otuda i tolika gorljivost

za dokazivanje nečega za što nema jasnog dokaza u povijesnim izvorima. Stoga ne prezaju u domišljanju tradicija, izvora itd. S druge strane, i nakon 500 godina od propasti srednjovjekovnog Ugarskog Kraljevstva, i dalje postoje dokazi koji svjedoče o njejoj prisutnosti ne samo na prostoru današnje Mađarske, nego i šire. Sam srpski jezik je u posljednjih 300 godina bio pod većim utjecajem mađarskog nego grčkog, od čijeg areala su ga razdvajali veliki prostori naseljeni bugarskim, makedonskim, arumunskim i albanskim govornicima. Ako je postojao nekakav, nezabilježen, srpski utjecaj na Mađare u vrijeme njihova doseljivanja u Panonsku nizinu, onda je on bio diskontinuiran, a propašću samostalne srpske države praktički anuliran, jer utjecaj mogu vršiti samo jake crkvene i državne organizacije, a ne zbjezgovni izbjeglica. Međutim, u vrijeme rada Ćirila i Metoda (9. st.) i njihovih nastavljača o tome nema ni govora. Kako sam o. Špehar dobro uočava, nasuprot uvriježenim shvaćanjima, plod nastojanja solunske braće i njihovih učenika – biskupija sa središtem u antičkom Sirmiju nije imala karakter pravoslavnog, niti srpskog centra. Dobila ga je tek gotovo jedan milenij poslije, u 18. stoljeću osnutkom Karlovačke metropolije.

Neke kršćanske zajednice očito imaju potrebu za prisvajanjem tuđih tradicija i domišljanjem prošlosti. To pak nije slučaj s katolicima u Baču. Oni su punopravni baštini materijalne i nematerijalne kulturne baštine, koja se kroz stoljeća sabrala u samostanu. Dosta toga je naravno i izgubljeno, pa čak oduzeto, ali su barem na stranicama kućne povijesti zabilježeni ti ključni trenuci. O. Špehar je ilustracije radi izdvojio neke izvatke

iz samostanske kronike, koji svjedoče o snazi i značenju pisane riječi u vrijeme kada je ona bila rijetkost, naročito kod pravoslavnog svijeta. Upravo zahvaljujući franjevcima lako je otkriti podrijetlo stanovnika pojedinih sela. Bač, Bukin, Plavna, Novo Selo, Bođani i Vajska su naseljeni doseljenicima iz Donje Tuzle-Gradovrha, a Sonta i Monoštor pak doseljenicima iz Olova. Primjer franjevacca: Emerik Pavić, Grgur Čevapović, Euzebije Fermendžin, Mladen Barbarić i Beato Bukinac. Svi su oni dali svoj doprinos očuvanju svijesti o značenju franjevačkog reda i pojedinih njegovih samostana za očuvanje kršćanstva u Podunavlju. U njihove redove može se ubrojiti i o. Špehar, koji na razumljivom jeziku iznosi istine koje su starije generacije priopćavale samo visokim stilom. Njegova knjižica u potpunosti služi svrsi, koja je napomenuta na početku: „U ovom povijesnom prikazu daje se u sažetom obliku sve što je do sada napisano, ali isto tako i najnovije spoznaje nakon arheoloških istraživanja kao i dokumenti koji do sada nisu bili dostojni javnosti (Spisi Tajnog Vatikanskog arhiva)... U današnje vrijeme učestali su napadi i prikazivanje franjevacca kao onih koji su 'oteli' ovaj samostan, pa je ovaj pregled povijesti Franjevačkog samostana i odgovor na to.“ (str. 7).

Doista, o. Špehar argumentima pokazuje da je na prostoru Bača mogla djelovati samo katolička crkvena organizacija. Daniel Farlatti (*Illyricum Sacrum*) piše da je biskupiju u Baču osnovao još salonitanski nadbiskup Honorije II. (6. st.). Sirmijsko-panonska nadbiskupija, kao što je rečeno, ne može se tretirati

kao istočna ili pravoslavna dijeceza. Uostalom, rimski papa Ivan VIII. je postavio Metoda na čelo ove duhovne oblasti. Suvremeni dokumenti iz kasnijih razdoblja također ne daju prostora za tumačenja o nekatoličkoj pripadnosti Bača. Kućna povijest govori da su samostan i crkva osnovani oko 1000. za vrijeme sv. Stjepana (str. 16). U to vrijeme samostan je bio opatija sv. Marije (*Abbata Sanctae Mariae de Bacia – Baciense Monasterium Sanctae Mariae*). Da ovaj podatak ima osnove, svjedoči karta arapsko-normanskog kartografa Al-Idrisija (1100. – 1165.), na kojoj je ucrtan i Bač (1154.). Uz 1169. se vezuje osnutak samostana križarskog reda sv. Groba Jeruzalemskog: „To je početak današnje naše crkve koja je podignuta krajem 12. st. i dovršena početkom 13. st.“ (str. 17). Pred konac stoljeća, 1188. veliki bački župan i ugarski palatin Mogh darovao je posjede kanonicima sv. Groba Jeruzalemskog. Arheološka istraživanja potvrdila su da samostan doista potiče iz 12. stoljeća. Mongoli-Tatari su koncem prve polovine 13. stoljeća uništili samostan i fresku, koja je nastala koncem 12. ili početkom 13. stoljeća. O. Špehar piše o ovoj fresci: „Otkriće freske popraćeno je pravo histerijom optužbi da su franjevci vršili pokatoličavanja i sad je to došlo na vidjelo“ (str. 20). On podsjeća da je tvrdnju o pravoslavnom karakteru freske deplasirao István Habil, stručnjak za freske na katedri za restauraciju Mađarske likovne akademije u Budimpešti.

I daljnji razvoj samostana sav je u znaku katoliciteta. Samostan je obnovljen koncem 13. ili početkom 14. stoljeća. Odlukom kralja Andrije III. Arpada samostan postaje franjevački od 1300. (str. 22). Franjevci bačkog samo-

stana su pripadali ugarskoj Franjevačkoj provinciji sv. Marije. Bački samostan je bio sjedište srijemske kustodije, jedne od deset kustodija spomenute provincije. Elizabeta, majka mađarskog kralja Ludovika I. darovala je samostan 1370. Dolaskom sv. Jakova Markijskog (papinskog inkvizitora) 1435. samostan postaje opservantski i uključen je u franjevačku provinciju Bosnu Srebrenu. U Baču su se 1456. sastali glasoviti ugarski vojskovođa Janko Hunyadi i Ivan Kapistranski. Padom Ugarske Bač je postao sjedište nahije, koja je pripadala Segedinskom sandžaku, a ovaj opet Budimskom pašaluku. Do 1610. nema nikakvih spisa i izvještaja iz Bačke u Rimu. Naredna desetljeća ispunjavaju svojom misionarskom djelatnošću Bartol Kašić (iz Dalmacije), Šimun Matković (iz Olova), Pavle Torelli (iz Dubrovnika), Pavao Papić (iz Sarajeva) i drugi svećenici uglavnom franjevačke provenijencije. Marin Ibrišimović (beogradski biskup) krizmao je nekoliko stotina vjernika u Baču 26., 27. i 28. listopada 1649. u crkvi Marija Uznesenja. Turski putopisac Evlija Čelebija u svom spisu (1665.) ističe da je najveća džamija u Baču ranije bila veliki samostan, koji je poslije osvajanja pretvoren u Sulejman-hanovu džamiju (str. 29). Pet godina kasnije beogradski biskup Matej Benlić krizmao je ondje 1047 duša. U to vrijeme područje južne Bačke opsluživali su franjevci gradovrškog samostana, dok su područje Bajmaka i Bajje pokrivali franjevci olovskog samostana (str. 31). Za vrijeme kuručkog ustanka (1703. – 1711.) gvardijan Antun Oršić spašavao je samostanski inventar. Franjevci su se radi sigurnosti sklonili u Vukovar. Nakon završetka ustanka gvardijan bačkog samostana u izbjeglištvu u Vukovaru

Marko Dragović započeo je obnovu matičnog samostana. Svoj sadašnji izgled samostan je dobio tijekom radnji između 1734. i 1768.

Još jedan od predmeta sporenja je slika čudotvorne Blažene Djevice Marije. Čevapović (*Synoptico-Memorialis Catalogus*, 1830.) zapisao je da je ona prenesena iz Gradovrha u Bač 1688. Ona pripada rijetkom tipu Bogorodica, koji se zove Trenodousa. Ona je spoj tipa Eleusa (umiljenije) i tipa trpčice Bogorodice (Patos). Franjevački samostan u Baču je jedan od rijetkih svoje vrste koji je preživio gašenje u vrijeme jozefinističkih reformi. Iстина, samostan je opstao, ali mu je oduzeta župa, a osim toga franjevci su morali predati dio svog inventara (crkvena odijela, barjake, jedan kalež, matične knjige itd.). Oduzeta je i zemlja, veliki posjed od oko 1000 jutara (šume, livade, oranice) istočno od samostana (1766.). Samostanu je ostalo 100 jutara, od kojih je 1784. oduzeto 65,5 jutara. Ostavljen je mali dio (Čaira) od 33 jutara. Usprkos gubitku župe i zemljišnog posjeda, samostan je pripadao tijekom 18. i 19. stoljeća redu bolje stojećih i uređenih samostana. Godine 1828. oduzeta mu je crkva sv. Antuna Padovanskog na Veliću (samostan iz predosmanskog vremena). Poslije raspada Austro-Ugarske samostan je pripao provinciji sv. Ćirila i Metoda (1923.). Poslije Drugoga svjetskog rata također se nalazio na udaru nacionalizacije. U nastavku knjižice o. Špehar donosi kratku povijest šokačkih Hrvata. Na koncu knjige je kratak vodič za posjetioce Franjevačkog samostana u Baču.

Knjiga predstavlja uspješno zaokruženu cjelinu namijenjenu širem krugu čitatelja. Podaci u njoj izneseni temelje

se na povijesnim izvorima, koji se mogu provjeriti u dostupnim publikacijama. Nekolicina podataka potječe iz same samostanske knjižnice, koja je također na raspolaganju zainteresiranima uz posebne uvjete (najava, dogovor). O. Špehar možda nije povjesničar kabinetsko-seminarskog tipa, ali svoju dužnost čuvara uspomene na slavni Bač uspješno ispunjava. Njegovi napori na tom polju se mogu

pratiti u medijima od početka 1990., (*Danas*, srijeda, 19. prosinca 1990, str. 2). Ova knjižica je samo jedan u nizu ishoda njegovih neumornih nastojanja da istina o samostanu dođe barem do onih kojima je do nje stalo. Neprijatelja istine bit će uvijek, ali sve dok postoje autoriteti poput o. Špehara njihovi napori ostati će neostvareni.

Vladimir Nimčević